

ΣΠΑΡΑΓΜΑΤΑ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ, ΙΙ

Σε προηγούμενο δημοσίευμα έκανα γνωστό το περιεχόμενο τριών δίφυλλων σπαραγμάτων από ισάριθμους κώδικες¹. Τα σπαράγματα αυτά, όπως σημειωνόταν εκεί, εντάχθηκαν ήδη στη συλλογή των χειρογράφων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με τους αριθμούς 90, 91 και 92.

Η παραπάνω συλλογή, που, όπως είναι γνωστό, βρίσκεται στο Σπουδαστήριο Κλασικής Φιλολογίας, φυλαγόταν ως πριν από ένα χρόνο σε δύο παλιά μικρά μεταλλικά έπιπλα μαζί με ορισμένα έγγραφα της περιόδου της Τουρκοκρατίας², πλούσιο φωτογραφικό υλικό που άφησε ο Λ. Πολίτης, σημειώματα και αλληλογραφία του ίδιου σχετική με την προέλευση ορισμένων από τα χειρόγραφα της συλλογής, δελτία του Α. Σιγάλα για τα χειρόγραφα και τα έγγραφα, μικροταινίες χειρογράφων από άλλες βιβλιοθήκες, και άλλα παρόμοια. Κατά τη μεταφορά των χειρογράφων σε καινούργιο έπιπλο θεωρήσαμε πως ήταν σκόπιμο να εξετάσουμε όλο αυτό το υλικό³. Καρπός αυτής της προσπάθειας ήταν η ανεύρεση δύο φακέλων με σπαράγματα από ελληνικά χειρόγραφα· στον ένα φάκελο υπήρχαν περγαμηνά σπαράγματα, στον άλλο χαρτώα⁴.

Το άνοιγμα του φακέλου με τα περγαμηνά φύλλα επεφύλασσε μια έκπληξη: Από ένα σύνολο είκοσι επτά φύλλων, τα δεκατέσσερα προέρχονται από τον ίδιο κώδικα, από τον οποίο και το δίφυλλο στο οποίο έχει ήδη δοθεί ο αρ. 92· ένα

1. Βλ. Π. Σωτηρούδη, Σπαράγματα περγαμηνών κωδίκων, *Έλληνικά* 37 (1986) 339-348. Η παρούσα εργασία είναι συνέχεια και συμπλήρωμα εκείνης και προϋποθέτει τη βιβλιογραφία που αναφέρεται εκεί. Οι παραπομπές θα γίνονται με απλή δήλωση του αριθμού της σελίδας.

2. Βλ. Σιγάλα, *Άπο την πνευματικήν ζωήν...*, σ. 170-183. Το σύνολο σχεδόν των εγγράφων που περιγράφει ο Σιγάλας φυλάγεται σήμερα στο Σπουδαστήριο Νεότερης Ιστορίας του Α.Π.Θ. Στο Σπουδαστήριο Κλασικής Φιλολογίας παρέμειναν μόνο τα υπ' αριθμ. 1 και 2.

3. Ευχαριστώ τον καθ. Γ. Παράσολου που βοήθησε στην εκκαθάριση και αξιολόγηση του υλικού, για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω.

4. Όλες οι προσπάθειες για την εξακρίβωση της προέλευσης του περιεχομένου των δύο φακέλων έμειναν χωρίς αποτέλεσμα. Τα περγαμηνά φύλλα, χωρίς καμιά άλλη ένδειξη, ήταν αριθμημένα από τον Πολίτη με συνεχή αρίθμηση, η οποία, όπως αποδείχτηκε, δεν ανταποκρίνεται προς τη συνέχεια του κειμένου, γι' αυτό και αποκαταστάθηκε (βλ. παρακάτω). Τα τριπλάσια σε αριθμό σπαράγματα από χαρτώους κώδικες φέρουν επίσης συνεχή αρίθμηση, όχι από τον Πολίτη, που οπωσδήποτε θα αλλάξει και αυτή.

ακόμη φύλλο προστίθεται επίσης στο δίφυλλο με τον αρ. 90. Έτσι ο συνολικός αριθμός των φύλλων του χφ 92 γίνεται δεκαέξι και του χφ 90 τρία. Από τα υπόλοιπα δώδεκα φύλλα του φακέλου, τα πέντε είναι σπαράγματα από πέντε διαφορετικούς κώδικες, τρία (ένα συνεχόμενο δίφυλλο και ένα μεμονωμένο φύλλο) προέρχονται από έναν κώδικα, ενώ τα άλλα τέσσερα ανήκαν ανά δύο σε δύο κώδικες. Με το περιεχόμενο και την κατάσταση των δώδεκα αυτών περγαμηνών σπαραγμάτων θα ασχοληθώ παρακάτω⁵. Το ενδιαφέρον μου, όπως ήταν φυσικό, συγκεντρώθηκε κυρίως στα νέα φύλλα των χφφ 90 και 92, με την εξέταση των οποίων συνεχίζω.

I. χφ 90 Το φύλλο που προστίθεται στον αρ. 90 βρισκόταν στον κώδικα αμέσως πριν από το πρώτο από τα ήδη γνωστά μας φύλλα του χειρογράφου αυτού. Περιέχει δηλ. και αυτό κείμενο από την προς Ρωμαίους επιστολή, με σχόλια στο περιθώριο· συγκεκριμένα παραδίδει το εξής κείμενο: *ὅτι λύπη μοί ἐστιν μεγάλη] καὶ ἀδιάλειπτος ὁδύνη — ἢ οὐκ ἔχει [ἔξουσίαν (Ρωμ. 9, 2-21).*

Λόγω, λοιπόν, της αρχικής θέσης του στον κώδικα πρέπει να δοθεί στο φύλλο αυτό ο αρ. 1 και στα μέχρι τώρα φύλλα αρ. 1 και 2 οι αρ. 2 και 3 αντίστοιχα.

Τα κωδικολογικά και παλαιογραφικά δεδομένα που σημειώνονται στην προηγούμενη μελέτη ισχύουν βέβαια και για το νέο φύλλο· γι' αυτό θα επιμείνω μόνο στο περιεχόμενο του κυρίως κειμένου και των σχολίων.

Στο κυρίως κείμενο, όπως και στα άλλα δύο φύλλα, υπάρχουν χωρία στα οποία το χειρόγραφο παραδίδει γραφές που δεν σημειώνονται ούτε στο κριτικό υπόμνημα της έκδοσης Nestle-Aland, ενώ υπάρχουν στο Πατριαρχικό κείμενο. Οι γραφές αυτές είναι⁶:

N.-A.	cod.
9,3 <i>ἀνάθεμα εἶναι αὐτὸς ἐγὼ</i>	<i>αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι</i>
9,15 <i>Μωϋσεῖ γὰρ</i>	<i>γὰρ Μωϋσεῖ</i>
9,16 <i>ἐλεῶντος</i>	<i>ἐλεοῦντος</i>
9,19 <i>μοι οὖν</i>	<i>οὖν μοι⁷</i>

5. Η εξέταση του φακέλου με τα χαρτώα σπαράγματα δεν μπορεί να γίνει εδώ. Ο μεγάλος τους αριθμός (συνολικά 97 φύλλα) απαιτεί ξεχωριστή μελέτη, την οποία έχω ήδη αρχίσει.

6. Η αντιβολή του κειμένου από την προς Ρωμαίους επιστολή έγινε αυτή τη φορά με βάση τη νεότερη έκδοση: E. Nestle - K. Aland, *Novum Testamentum Graece*, 26. neu bearbeitete Auflage (7. revidierter Druck), Stuttgart 1983.

7. Παρατηρούμε ότι στις τρεις από τις τέσσερις περιπτώσεις πρόκειται απλώς για αλλαγή στη θέση των λέξεων, και ίσως γι' αυτό το λόγο, θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς, δεν σημειώνεται τίποτε στην κριτική έκδοση. Αυτό όμως δεν συμβαίνει στον στ. 20, όπου στο κριτικό κείμενο διαβάζουμε *ὦ ἄνθρωπε, μενοῦνγε*, ενώ το υπόμνημα μας πληροφορεί ότι στο

Σε δύο άλλες περιπτώσεις έχουμε συμφωνία του κριτικού κειμένου με το Πατριαρχικό: 9,3 *νήχόμην*, 9,12 *ἐρρέθη*, ενώ το χειρόγραφο παραδίδει *εὐχόμην* και *ἐρρήθη* αντίστοιχα. Υπάρχει, τέλος, και ένα χωρίο όπου το χειρόγραφο συμφωνεί με την κριτική έκδοση (9,11 *πρόθεσις τοῦ θεοῦ*) και όχι με την Πατριαρχική (τοῦ θεοῦ *πρόθεσις*).

Για τους λόγους που ανέφερα στην προηγούμενη μελέτη (σ. 342), δημοσιεύω παρακάτω το πλήρες κείμενο των σχολίων που υπάρχουν στο περιθώριο του νέου φύλλου. Αντίθετα από τα φφ. 2-3, στο φ. 1 παραθέτονται σχόλια όχι μόνο από το υπόμνημα του Χρυσοστόμου στην προς Ρωμαίους επιστολή, αλλά και από άλλα δύο έργα του ίδιου (χωρίς ένδειξη της πηγής)⁸, καθώς επίσης και δύο σχόλια από άλλους πατέρες, ένα του Μ. Βασιλείου και ένα του Γρηγορίου Νύσσης: τα ονόματα των δύο πατέρων δηλώνονται στο χφ, όχι όμως και οι τίτλοι των έργων από τα οποία προέρχονται τα σχόλια αυτά⁹. Οι παραπομπές γίνονται και πάλι στον Migne (PG), με δήλωση κάθε φορά και του αριθμού του τόμου. Οι διαφορές ανάμεσα στο χειρόγραφο και στον Migne δηλώνονται μόνο όταν πρόκειται για γραφές που έχουν σημασία για την κριτική του κειμένου¹⁰.

(φ. 1) 9,3 **ἀνάθεμα εἶναι**: διὰ τοῦτο κόπτομαι, φησί· καὶ εἴ γε ἦν χωρισθῆναι τοῦ περὶ τὸν Χριστὸν χοροῦ καὶ ἀλλοτριωθῆναι οὐχὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ (μὴ γένοιτο, ἐπεὶ καὶ ταῦτα δι' ἀγάπην ἐποίησεν), ἀλλὰ (ἀλλὰ καὶ Μ.) τῆς ἀπολαύσεως ἐκείνης καὶ τῆς δόξης κατεδεξάμην ἄν, ὥστε μὴ τὸν δεσπότην βλασφημεῖσθαι (βλασφημηθῆναι Μ.) τὸν ἐμόν. (60, 551, 6-11)

9,6 **ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος**: τοῦτ' ἔστι τὴν ἐπαγγελίαν τὴν πρὸς τὸν Ἀβραὰμ γεγεννημένην. (60, 550,46-47)

9,7 **ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεται σοι σπέρμα**: ὅσοι κατὰ τὸν Ἰσαὰκ ἐγεννήθησαν, οὗτοι τέκνα τοῦ θεοῦ εἰσι καὶ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ· ὅτι οἱ τῷ τρόπῳ τούτῳ γεννώμενοι, τῷ κατὰ τὸν Ἰσαὰκ, οὗτοι μάλιστα εἰσι τὸ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ κατὰ

Mehrheitstext (που κατά κανόνα ταυτίζεται με το Πατριαρχικό κείμενο, με το οποίο συμφωνεί το χειρόγραφο μας) είναι αλλαγμένη η σειρά των λέξεων: *μενοῦνγε, ὃ ἄνθρωπε*.

8. Το ένα από τα δύο (από το οποίο προέρχονται τα σχόλια στους στίχους 16 και 18) είναι η μη γνήσια (κατά τον Migne) ομιλία με τίτλο: *Εἰς τὴν Χαναναίαν, καὶ εἰς τὸν Φαραῶν, καὶ ὅτι Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ* (PG 59, 653-664). Από το άλλο προέρχεται το απόσπασμα (σχόλιο) στον στ. 8· παρά τις επίμονες προσπάθειές μου δεν μπόρεσα να το εντοπίσω.

9. Για το χωρίο από τον Μ. Βασίλειο, σημειώνει ο Cramer στην έκδοσή του (IV 349,12-15) ότι είναι από την ομιλία *Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ θεός* (PG 31, 329-353). Την ταύτιση του άλλου χωρίου την οφείλω στον αν. καθ. Χ. Κρικιώνη, τον οποίο και ευχαριστώ. Πρόκειται για απόσπασμα από το έργο του Γρηγορίου Νύσσης *Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως* (PG 44, 297-430). Το χωρίο είναι αταύτιστο και στον Cramer (IV 348,9-13), ο οποίος παραθέτει μόνο το όνομα του συγγραφέα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις (π.χ. 317,31) δηλώνει και το έργο.

10. Ως βάση χρησιμοποιώ το κείμενο του χειρογράφου· οι γραφές του Migne (= Μ.) δηλώνονται σε παρένθεση.

δύναμιν ἐπαγγελίας. αὕτη τοῖνον ἢ ἐπαγγελία καὶ τὰ ῥήματα (τὸ ῥῆμα M.) τοῦ θεοῦ τὸν Ἰσαὰκ διέπλασέ τε καὶ ἐγέννησε. (60, 553,31-42)

9,8 οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκός: σαρκὸς τέκνα καλεῖ τὰ κατὰ φύσιν γεννώμενα, ὡσπερ ὁ Ἰσμαήλ, ἐπαγγελίας δὲ τὰ τῆς χάριτος, ἃ παρὰ τὴν τῆς φύσεως ἀκολουθίαν μόνῃ τῇ τοῦ ἐπαγγειλαμένου χάριτι συνέστη.

(φ. 1^ν) 9,15 ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ: οὐ γὰρ σὸν ἐστὶν εἰδέναι, φησὶν, ὡς Μωϋσῆ, τίνες ἄξιοι φιλανθρωπίας, ἀλλ' ἔμοι παραχῶρει τούτου (τοῦτο M.). (60, 558,21-22)

9,16 οὐ τοῦ θέλοντος: οὐ τοῦ θέλοντος Ἰσαὰκ (ἤθελε γὰρ εὐλογῆσαι τὸν πρωτότοκον), οὐδὲ τοῦ τρέχοντος Ἡσαῦ εἰς τὸ πεδίον, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ τὸν Ἰακώβ. (59, 660,31-33)

9,18 ὃν δὲ θέλει σκληρύνει: Β α σ ι λ ε ῖ ο υ· ἐσκληρυνεν ὁ θεὸς τὸν Φαραῶ, τῇ μακροθυμίᾳ καὶ τῇ τῆς τιμωρίας ἀναβολῇ ἐπιτίνων (ἐπιτείνων M.) αὐτοῦ τὴν κακίαν, ἵνα εἰς τὸν ἔσχατον τόπον (ἔρον M.) ἀξηθείσης αὐτοῦ τῆς πονηρίας, τὸ δίκαιον ἐπ' αὐτῶ[ν] τῆς δικαίας (θείας M.) κρίσεως διαφανῆ. (31, 341 A) — Γ ρ η γ ο ρ ῖ ο υ Ν ὄ σ σ η ς· τὸ ἐσκληρύνθαι παρὰ τοῦ θεοῦ τὸν Αἰγύπτιον τύραννον οὐχ ὡς τὴν ἀντιτυπίαν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Φαραῶ τῆς θείας βουλήσεως ἐντεθείσης (ἐντιθείσης M.) νοητέον, ἀλλ' ὡς τῆς προαιρέσεως διὰ τῆς πρὸς τὴν κακίαν προσκλήσεως (προσκλίσεως M.) τὸν ἐκμαλάσσοντα τὴν ἀντιτυπίαν λόγον οὐ δεχομένης. (44, 348 C) — Χ ρ υ σ ο σ τ ὁ μ ο υ· ἀρχὴ τῶν κακῶν τοῦ Φαραῶ τὸ εἰπεῖν (λέγειν M.) οὐκ οἶδα τὸν Κύριον· δεύτερον, ἢ ἀγνωμοσύνη ἢ πρὸς τὸν λαόν, ὅτι ἐλεύθερον γένος κατεδίκαζε δουλεία καὶ πλινθεία (πλινθοποιία M.): τρίτον, ὅτι ἀναίτια νήπια (βρέφη M.) ἐπνιγε τῶ (ἐν τῶ M.) ποταμῶ· τέταρτον, ὅτι τὸν θεὸν (Κύριον M.) κηρυττόμενον οὐκ ᾔδει (ᾔδειτο M.): πέμπτον, ὅτι θαύματα βλέπων ἠναισχύντει (ἀναισχυντεῖ cod. ἀπηγησχύντει M.) πρὸς τὴν εὐσέβειαν. (59, 661,74-662,1)

9,20 ὁ ἀνταποκρινόμενος: ὁ ἀντιλέγων, ὁ ἐναντιούμενος. (60, 558,66-67)

9,20 μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῶ πλάσαντι: ἐνταῦθα οὐ τὸ αὐτεξούσιον ἀναιρῶν τοῦτο λέγει, ἀλλὰ δεικνὺς μέχρι πόσου δεῖ πείθεσθαι τῶ θεῶ. οὐ γὰρ δὴ μόνον ἀντιλέγειν οὐ χρῆ οὐδὲ ζητεῖν, ἀλλ' οὐδὲ φθέγγεσθαι ὅλως οὐδὲ ἐννοεῖν, ἀλλ' εἰσκέ-
ναι ἐκεῖνῳ τῶ ἀψύχῳ καὶ ταῖς χερσὶν ἐπομένῳ τοῦ κεραμέως. (60, 559,13-19)
οὕτω καὶ σὺ τῇ γνώμῃ τοῦ οἰκονομοῦντος ταῦτα. (ib. 55-56)

II. χφ 92 Τα δεκατέσσερα φύλλα που προσθέτονται στο χφ 92 δεν παραδίδουν συνεχές κείμενο. Ἐτσι ὅπως βρέθηκαν στον φάκελο σχημάτιζαν ἓνα τετράδιο (= 8 φύλλα), του οἰοῦ ὅμως, ὅπως διαπιστώθηκε μετὰ τὴν ταύτιση του περιεχομένου, εἶχε διαταραχθεῖ ἡ σειρά των φύλλων, ἓνα δυάδιο (= 4 φύλλα) καὶ δύο μεμονωμένα φύλλα. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ το περιεχόμενο των νέων ευρημάτων, ἀποδεικνύεται σωστή ἡ ὑπόθεση που ἔκανα στην προηγούμενη ἐργασία (σ. 347) σχετικὰ με το ἀρχικὸ δίφυλλο, ὅταν ἔγραφα δηλ. ὅτι τα δύο

φύλλα αποτελούσαν πιθανώς το δεύτερο και το έβδομο φύλλο ενός τετραδίου. Τα τέσσερα φύλλα που μεσολαβούσαν ανάμεσά τους βρέθηκαν τώρα: είναι το δυάδιο στο οποίο αναφέρθηκα προηγουμένως. Η έλλειψη κάθε ίχνους αρίθμησης των φύλλων και, κυρίως, των τετραδίων στα συγκεκριμένα σπαράγματα (με μία εξαίρεση, βλ. παρακάτω) δεν μας επιτρέπει να μιλήσουμε με βεβαιότητα για τη σύσταση του κώδικα. Με βάση όμως τα 16 φύλλα που έχουμε τώρα στη διάθεσή μας και το κείμενο που λείπει ενδιάμεσα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο κώδικας από τον οποίο προέρχονται τα φύλλα αυτά αποτελούνταν από τετράδια.

Η ταύτιση του περιεχομένου των νέων σπαραγμάτων ήταν απαραίτητη για την τοποθέτησή τους σε μια σειρά. Με βάση λοιπόν το περιεχόμενο μπορούμε να αποκαταστήσουμε τη συνέχεια των δεκαέξι πλέον φύλλων του χφ 92 ως εξής: προηγούνται (αρ. 1-2) τα δύο μεμονωμένα φύλλα (ανάμεσά τους μεσολαβούσαν 30 φύλλα¹¹) και ακολουθούν (αρ. 3-8) τα έξι συνεχόμενα (τα δύο παλιά και τα τέσσερα καινούργια)¹². Τελευταίο μένει το τετράδιο (αρ. 9-16) του οποίου αποκαταστάθηκε η σειρά των φύλλων. Ανάμεσα στα φφ. 2 και 3 λείπει κείμενο που αντιστοιχεί σε ένα φύλλο: το ίδιο συμβαίνει και μεταξύ των αριθμών 8 και 9. Τα δύο φύλλα που λείπουν σχημάτιζαν (ως πρώτο και όγδοο) μαζί με τους αριθμούς 3-8 ένα τετράδιο.

Μια εικόνα για τον αριθμό των φύλλων τα οποία περιείχε αρχικά ο κώδικας μας δίνει το πρώτο φύλλο του χφ 92: στο κάτω δεξιό περιθώριο σώζεται ο αριθμός μα', που σίγουρα αριθμεί τετράδιο. Έτσι, αν όλος ο κώδικας αποτελούνταν από τετράδια, πριν από το δικό μας φ. 1 υπήρχαν 40 τετράδια, δηλ. 320 φύλλα. Αν στον αριθμό αυτό προστεθούν τα 16 φύλλα και όσα υπολογίσαμε ότι λείπουν ανάμεσά τους (συνολικά 32), φτάνουμε στον αριθμό 368. Αν θελήσουμε να συνεχίσουμε τους υπολογισμούς αυτούς, πρέπει να υποθέσουμε ότι ο κώδικας είχε τουλάχιστο ένα ακόμη δίφυλλο μετά το δικό μας φ. 16. Το δίφυλλο αυτό θα περιείχε το τέλος της ομιλίας 90, που είναι και η τελευταία από όσες έγραψε ο Χρυσόστομος στο κατά Ματθαίον ευαγγέλιο. Και για να τελειώσουμε με τις υποθέσεις, που δεν είναι όμως αυθαίρετες, είναι πολύ πιθανό ότι ο κώδικας αρχικά περιελάμβανε τις ομιλίες 45 (ή 46) - 90¹³.

Δύο λόγια ακόμη: Στο φ. 6 (δεξιά στήλη) αρχίζει η ομιλία 89. Κάτω από ένα λιτό πολύχρωμο επίτιτλο ακολουθούν (ερυθρογραφία) οι στίχοι του ευαγγελίου που αποτελούν και το αντικείμενο της ομιλίας. Στο επάνω περιθώριο, πάνω από την ίδια στήλη, διαβάζουμε: *ΟΜΙΛΙΑ ΠΘ*. Με τον ίδιο τρόπο αρχίζει στην

11. Ο υπολογισμός των φύλλων, που έγινε με βάση την έκδοση Migne, επιβεβαιώνεται και από όσα ακολουθούν σχετικά με τη σύσταση του κώδικα.

12. Σύμφωνα με τη νέα αρίθμηση, το αρχικό φ. 1 αριθμείται τώρα ως 3 και το φ. 2 ως 8.

13. Βλ. παρακάτω, σημ. 17.

αριστερή στήλη του φ. 12 η 90ή ομιλία· πάνω από τη στήλη ο τίτλος: *OMILIA* ζ̄. Όπως στο φ. 3 (βλ. σ. 347 και σημ. 15) έτσι και στο φ. 15 διαβάζουμε στο επάνω περιθώριο: *Ἡ(θικόν) ζ̄ Περὶ φιλαργυρίας· καὶ ὅτι κρείττων ἢ πενία ὑπὲρ τὸ πλουτεῖν*. Ο αριθμός ζ̄ και η λέξη *Ἡ(θικόν)* επαναλαμβάνονται στη μέση του αριστερού περιθωρίου¹⁴.

Ἐπειτα ἀπὸ τα παραπάνω, που αποσκοπούσαν στο να σχηματίσουμε μια κατὰ το δυνατόν ολοκληρωμένη εικόνα για τον άγνωστο κώδικα, και αφού προσθέσω ότι και στην περίπτωση του χφ 92 τα παλαιογραφικά και κωδικολογικά στοιχεία των νέων ευρημάτων συμφωνούν και επιβεβαιώνουν όσα γράφονται στην προηγούμενη μελέτη (σ. 346 κ.ε.) με βάση μόνο τα δύο φύλλα¹⁵, ακολουθεί η εξέταση του περιεχομένου, το οποίο έχει ως εξής:

(φ. 1) *γενη*θήτω — *Ἐθάρρει* τῆ [ἐπιεικεία (PG 58, 747,6-57)

(φ. 2) *Διὰ γὰρ τοῦτο*] καὶ μετὰ τοῦτο — *Μὴ τοίνυν θαυ[μαζε* (ό.π., 776,8-777,10)

(φφ. 3-8) *νῦν μέντοι μέγα ἐτόλμησε* — *οὐ γὰρ [ύμῶν ἐστι* (ό.π., 778,6-784,6)

(φφ. 9-16) *ὀψὲ γοῦν ποτε*] *τὴν νόσον* — *ἐγκωμίων*. (ό.π., 785,2-792,4)

Ἐν συνεχείᾳ παραθέτω όλες τις διαφορές που παρουσιάζει το χφ προς την έκδοση Migne¹⁶, αναφέροντας συγχρόνως τον αριθμό της σελίδας και του στίχου της έκδοσης αυτής.

(φ. 1) 747,14 *ἐστιν om.*, 26 *τὸ om.*, 30 *οὐδὲ*, 31 *τὸ λοιπόν*, 35 *τὸ εἰπεῖν*, 42 *ἤξοντας*, 44 *ἦλθε om.*, 47/8 *μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων ἐπέρχονται*

(φ. 2) 776,13 *καὶ μέχρις*, 22 *δὲ om.*, 23 *ἐαυτῶν om.*, 24 *λοιπὸν σῶμα*, 27

14. Σύμφωνα με τον Migne, και στον κώδικα G (βλ. παρακάτω) υπάρχει σ' αυτό το σημείο επιγραφή, διαφορετική όμως από τη δική μας: *ΗΘΙΚΟΝ. Ὅτι οὐδὲν δύσκολον ἐπέταξεν ἡμῖν ὁ Χριστός, καὶ περὶ φιλαργυρίας καὶ πενίας· ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν λαμπάντων ἐν πενίᾳ, καὶ ὅτι ἀγγελικοῦ βίου μίμημά ἐστι*.

15. Μου δίνεται εδώ η ευκαιρία να διορθώσω ένα τυπογραφικό λάθος: οι διαστάσεις της γραμμένης επιφάνειας είναι 263×192 χιλ. και όχι 273×192 χιλ. Επιπλέον, με βάση τη συνολική εικόνα των 16 φύλλων, νομίζω ότι πρέπει να τοποθετήσουμε χρονικά το χφ 92 στον 11ο αι. και όχι στον 10ο, όπως έγραψα αρχικά. Η ίδια διόρθωση πρέπει να γίνει και για το χφ 91.

16. Εξαιρούνται τα καθαρώς ορθογραφικά λάθη και οι οφθαλμοφανείς αβλεψίες. Στην παράθεση που ακολουθεί δεν λαμβάνονται υπόψη τα φφ. 3 και 8, για τα οποία βλ. στο προηγούμενο δημοσίευμα, σ. 347 κ.ε. (φφ. 1 και 2). Είναι γνωστό ότι στην περίπτωση του Χρυσοστόμου ο Migne ανατυπώνει την έκδοση του B. de Montfaucon (Παρίσι 1718-1738), με εξαίρεση τις ομιλίες στο κατὰ Ματθαίον ευαγγέλιο, για τις οποίες προτίμησε τη νεότερη κριτική έκδοση του F. Field, Cambridge 1839. Διαπίστωσα ότι ορισμένες γραφές που υπάρχουν στο δικό μας χειρόγραφο και φαίνεται να τις αγνοεί ο Field, τις γνωρίζει και μάλιστα τις έχει στο κείμενο ο Montfaucon. Προτίμησα όμως παρ' όλα αυτά να κάνω την αντιβολή προς τον Migne (= Field), για το λόγο ότι η έκδοση αυτή, εκτός του ότι στην περίπτωσή μας είναι κριτική, είναι και η πιο εύχρηστη.

πηγαί, 32 γάρ] οὖν, 42 δι' αὐτὸ τοῦτο ἐποίησεν post *Βαβυλωνίους* add. cod., 45 διαθέσεως, 47/8 ἐκ τῆς ... ἀλλοιώσεως om., 51 τοῦ om., 56 διατέμων, 777, 1/2 ἀλλ' εἰς τὰ στοιχεῖα] εἰς τὰ στοιχεῖα γάρ, 8 ἔδωκαν

(φ. 4) 779,6 σῆς om., 10 τοῖς ἐλαχίστοις ante τούτοις add. cod., 11 αὐτὸν, 11/2 πιστεύσαντάς τε νῦν, 12/3 ἐκείνης om., 15 οὐδὲ γάρ, 22 πολλάκις om., 23 ἐγκαλοῖς, 24 αὐτῶ, 33 ἰατρὸς ὢν, 39 ἄν alt. om., 41 δαί, ib. *ναρκῶσαν*] ἀλοῦσαν, 42 καταιονῶν, 49 ἄν om., 51 διαλέγομαι ἀεὶ, 53 ἀλλὰ καὶ, 55 ὑγιάναντας, 58 ἄν om., 780,1 *Χριστοῦ*] Θεοῦ, 2 φερομένους

(φ. 5) 780,3 *βιβλίους*] πολλοῖς, 6 μυριάκις αὐτοῦς, 7 τῶν alt. om., 9 θαρρόντας, 15 ἐτέρων, 16 εἰς] πρὸς, 20 ἀλλ', 34 ταῦτα om., 34/5 εἰ δὲ ἀνανήψετε, 37/8 τὰ ἔργα, 38 ἐστὶ, 45/6 καὶ εὐθύνας, 46 παρέχειν, 51 νήφωμεν, 54 ὄνων καὶ καμήλων om., 56 καθάπερ] ὥσπερ

(φ. 6) 780,58 ἰδεῖν om., 781,1 ὑπὸ] παρὰ, ib. *συναγαγεῖν* post *γυναικῶν* add. cod., 2 τούτων ante ἀκαθαρότερα add. cod., 782,2 ἀγγέλων om., 6 ἐπηγγελμένων] μελλόντων, 7/8 χάριτι ... *Χριστοῦ*] ἐν *Χριστῶ* Ἰησοῦ τῶ *Κυρίῳ* ἡμῶν, 8 ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, ib. τῶν αἰώνων om., 781,17 ὅτι om., 19 ἑαυτὴν περιπέρι, 21 καὶ ἐτάφη, 21/2 πάντα ταῦτα, 22 γίνεταί πιστά, 23 ἐμνήσθημεν γάρ, 26 ἀσφαλισθῆναι, 27 ἐλθόντες, ib. καὶ om., 29 οὐ γάρ οὖν] οὔμενον, 31 γάρ om., 38 καὶ pr. om., 40 ἀφῆκαν τὴν ὄργην, 41 φιλαλήθη ex *φιλαληθῆ* m², 42 ἐκεῖνο

(φ. 7) 781,54 τὰ λεγόμενα om., 782,11/2 πλάσασθαι ex *πλάσαι* m², 20 προσελθεῖν, 20-22 εἰ δὲ καὶ ... *προελθεῖν* om. ex *homoioteleuto*, 22 καὶ om., 23 τί ποιοῦντες om., 26 ὑπὲρ αὐτοῦ om., 27/8 ἔχοιεν ταῦτα] ἔχοι ἐνταῦθα, 30 πολλὰ γὰρ αὐτοῖς περὶ ἀναστάσεως, 30/1 ἔλεγεν ἀεὶ, 31 οὗτοι om., 46 δὲ om., 54 δεσμῶν] δήμου ex *δήμον* m², 783,2 δυνάμεως καὶ om., 5 ποιήσαντα, 5/6 πείθεσθαι, λέγουσι

(φ. 9) 785,2 ἀπόθεσθε, 3 τὰς μακαρίας ταύτας γυναίκα, 12 ποτὲ ἔργων, 13 δὲ καὶ, 15 οὐδέποτε] οὐδὲ, 18 ἀκοῦσαι πνευματικῆς, 23 φησί om., 25 ἐπειδὴ] ἐπεὶ, 26/7 τὰς βλάβας διηγουμένου, 31 ἕτερα, 32 πανταχόθεν] πάντοθεν καὶ πανταχοῦ, 34 σοι om., 39 γίνεσθαι χοῖρον καὶ κύνα, 40 γάρ τὰ, ib. πέτεσθαι, 42 ἄνανδρον καὶ om., 45 ἔδει] ἔνι, 48 σαρκικὴν οὔσαν, ib. εἰσέλθης εἰς ἐκκλησίαν, 51 εὐθέως om.

(φ. 10) 785,60 μόνον εἴρηται ταῦτα, ib. ἀλλὰ καὶ, 786,6 σεαυτῆς, 9 περιέρχη, 20 θαυμάσονταί σε, 22 καὶ ἀθυμίας, ib. ἐκ om., 22/3 *σαντῆ* κατασκευάζουσα, 27/8 κακηγορίαι, 31 πολλὴν om., 33 τῆ *οἰκία*] οἰκίας, 34/5 κακηγορία, 43 ἀρετὴν

(φ. 11) 786,52/3 σεαυτὴν, 54 *βαστάζουσα*, 787,4 ἄν om., 11 παιδίον ψυχικοῦ, ib. παιδίον, 14 *πωλοῦσι*] ἀπολλύουσι, 17 ἐκγόνων, 18 ἰώμενα, 20 τροφὰς ἀπολαύσαι, 788,1 τῆς om., 3 μένης, 4 ἐντεῦθεν αἰ *ζηλοτυπία* post *κακὰ* add. cod., 8 ἐπαίδευσε, 14 αὐτὸν om., 15 τοῦτο, ib. ἐκεῖνο

(φ. 12) 788,16 καὶ ὁ ἀνὴρ ἐν ἀσφαλείᾳ om., 19/20 καὶ τὸ κράτος] σὺν τῶ ἀνάρχῳ *Πατρὶ* καὶ τῶ *παναγίῳ* καὶ *ζωοποιῶ* Πνεύματι, 787,27 νυκτὸς ἐλθόντες, 34 ἀπαγγελία ex *ἐπαγγελία* m², 35 *προσφερομένη*, 36 ἐδείκνυτο quod post *παροῦσαν* collocat, ib. *ἴδια*, 41 πῶς οὖν, 54 ἀνείλοντο, 57 *κατατολμῆσαι*] ἐπιχειροῦντες,

788,24 ζῶντα om., 25 ἀποθανόντα, ib. τοσοῦτον, 29 δικαίως οὖν

(φ. 13) 788, 38 ἤτησαντο, 44 εἰσήλθετε, ib. τοῦτο om., 46 ὅτε ἀκίνδυνον καὶ ἀσφαλές ἦν, 53 διὰ τὸ μὴ ὑβρίσαι, 53/4 ἐν τῷ ἀποδύειν ... καὶ παρέχειν] ἐν τῷ μέλλειν ἀποδύειν καὶ αὐτῷ τούτῳ βραδύνειν παρασχεῖν, 789,6 συνειδότες αὐτοῖ, ib. ἀργύρια, 10 τούτων] τούτου ex τοῦτο m², 12 οἱ μαθηταὶ om., 14 μὲν οὖν αὐτοῖ, 18 φαίνεται] γίνεται, 19 τοσοῦτων ὄντων, 26 φησὶν om.

(φ. 14) 789,29 κατ' αὐτῶν] παρ' αὐτοῖς ex παρ' αὐτῶν m², 32 ἐξέπεμψε, 40 αὐτοὺς om., ib. πορευθέντες δὲ, 53 καὶ ἐκεῖνα om., 790,2 ἐγὼ εἰμι μεθ' ὑμῶν, 8/9 ὄρωσιν ἀηδῆ μόνον, 10 ἐν τῷ, 12 ὧν ἀπολαύσεσθε post μένει collocat, 13 ἐμπροσθεν om., 14 καὶ alt. erasum a m²

(φ. 15) 790,24 ἐπετάγημεν] ἐντέλλεται ἡμῖν, 31 τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐπιταγμάτων, ib. μηδένα μίσει post ἐχθρόν add. cod., 35 τί βαρὺ, 37 γέγονε] πεποιήκαμεν, 40 οἱ λόγοι διὰ ταῦτα, 45 καὶ οὐκ, 55 οὐδὲν, ib. καὶ ἀνελευθέρου post ταύτης add. cod., 57/8 κατέθηκεν ὑπὲρ ἡμῶν, 59/60 διαπεπτώκατε, 60 ἐνεκφραίνεσθε, 791,8 ὑπὲρ τοῦ om.

(φ. 16) 791,9 ἐπαγγελώμεθα, 15 πλουτοῦντας, 15/6 καὶ γὰρ ... ἄρχοντας om., 16 μὴ δεῖσθαι (μὴ ex καὶ m²), 40 τοιούτοις om., 50 αὐτῆς, 53 ὑπὸ, 58 ἐκεῖνη] ἐκεῖ

Πολλές ἀπὸ τῆς παραπάνω γραφές εἶναι γνωστές. Παραδίδονται καὶ ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα καὶ σημειώνονται στο κριτικό υπόμνημα τῆς ἐκδόσεως Migne, με τῆ βοήθεια τοῦ οἰοῦντος διαπιστώνει κανεὶς πολὺ εὐκόλα τῆ συγγένεια τοῦ χειρογράφου μας κυρίως με τοὺς κώδικες G (Cantabr. Trin. Coll. B. 9. 12), H (Paris. gr. 687), K (Paris. gr. 695) καὶ M (Cantabr. Emman. Coll. I. 1. 15)¹⁷.

Ἀπὸ τῆς γραφές που παραδίδονται μόνο στο δικό μας χειρόγραφο¹⁸, αρκετές εἶναι ἐκεῖνες που κατὰ τῆ γνώμη μου βελτιώνουν τὸ κείμενο τοῦ Migne, καὶ αὐτές θὰ ἐπισημάνω στη συνέχεια¹⁹.

1. 776,27 πληγαὶ M.: πηγαὶ cod. (et Montf.). Τὸ σωστό κείμενο στη θέση αὐτὴ ἔχει ὡς ἐξῆς: *Μετὰ γὰρ τὴν πληγὴν αἱ πηγαὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐκεῖθεν ἀνέβλυσαν.* Ἡ χωρὶς καμιά ἀμφιβολία λαθασμένη γραφὴ τοῦ Migne πρέπει νὰ οφείλεται μάλλον σε τυπογραφικό λάθος.

2. 780,20 ἀλλὰ ἀσελγείας M.: ἀλλ' ἀσελγείας cod. Τὸ τελικό *a* τοῦ ἀλλὰ

17. Καὶ αὐτοὶ οἱ κώδικες παραδίδουν τῆς ομιλίες 45 (ἢ 46) ἕως 90.

18. Πάντοτε βέβαια με βάση τὸ κριτικό υπόμνημα στον Migne.

19. Ορισμένες ἀπὸ τῆς γραφές αὐτές ὑπάρχουν στην ἐκδοσὴ τοῦ Montfaucon, ὁ ὁποῖος ὁμως στον πρόλογο, ἐκεῖ ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὰ χφφ καὶ τῆς προηγούμενες ἐκδόσεις τοῦ Χρυσοστόμου, δὲν δηλώνει ἀν ὁ ἴδιος χρησιμοποίησε χφφ καὶ ποια εἶναι αὐτά. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι στηρίχτηκε στις ἐκδόσεις τοῦ Savile (1612) καὶ τοῦ Morel (1636). Εφόσον ὁμως, ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, οἱ γραφές αὐτές εἶναι γνωστές, θεωρῶ ἐπιβεβλημένο νὰ δηλώσω τῆ συμφωνία τοῦ χειρογράφου μας, ὅπου αὐτὴ ὑπάρχει, με τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Montfaucon.

εκθλίβεται στον Χρυσόστομο πριν από το αρχικό φωνήεν της επόμενης λέξης, π.χ.: 776,40 *ἀλλ' ἀναξίους*, 782,44 *ἀλλ' ἀπό*, 783,24 *ἀλλ' ἀναχωρησάντων*.

3. 787,27 *ἐλθόντες νυκτός* M.: *νυκτός ἐλθόντες* cod. (et Montf.). Στην περίπτωση αυτή ο Χρυσόστομος παραθέτει ένα απόσπασμα από το κατά Ματθαίον ευαγγέλιο, κεφ. 28,11-14. Στον στ. 13 το κριτικό και το Πατριαρχικό κείμενο παραδίδουν *νυκτός ἐλθόντες*.

4. 788,4 *Ἐντεῦθεν ... κακά, ἐντεῦθεν αἱ πορνεῖαι* M.: *ἐντεῦθεν ... κακά, ἐντεῦθεν αἱ ζηλοτυπίαί, ἐντεῦθεν αἱ πορνεῖαι* cod. (et Montf.). Δεν μπορεί βέβαια να αποκλειστεί η περίπτωση ότι η επιπλέον φράση του χφ, που ταιριάζει απόλυτα με τα συμφραζόμενα, πέρασε στο κείμενο από το περιθώριο. Το πιο πιθανό όμως είναι ότι η παράλειψή της στα άλλα χφφ οφείλεται στο ομοιοκάρτακτο (*saut du même au même*).

5. 788,38 *ἤτησαν* M.: *ἤτήσαντο* cod. Στο χωρίο αυτό γίνεται λόγος για τους Φαρισαίους που πήγαν στον Πιλάτο και του ζήτησαν φρουρά για να ασφαλίσουν τον τάφο του Ιησού. Εκτός από το ότι χρησιμοποιείται ο μέσος τύπος του ρήματος όταν ζητιέται κάποια χάρη, όπως εδώ, λίγο παρακάτω διαβάζουμε στον Migne (788,46-48): *Τῷ γὰρ σαββάτῳ προσελθόντες ἤτησαντο παρὰ τοῦ Πιλάτου τὴν κουστῳδίαν*.

6. 788,50-55

Migne

Τί δὲ βούλεται καὶ τὰ σουδάρια τὰ τῆ σμύρνη προσπεπηγότα; ταῦτα γὰρ εἶδεν ὁ Πέτρος κείμενα. Εἰ γὰρ ἐβούλοντο κλέψαι, οὐκ ἂν γυμνὸν ἔκλεψαν τὸ σῶμα· οὐ διὰ τὸ ὑβρίσαι μόνον, ἀλλ' ὥστε μὴ ἐν τῷ ἀποδύειν μέλλειν καὶ βραδύνειν, καὶ παρέχειν τοῖς βουλομένοις διαναστῆναι καὶ κατασχεῖν.

codex

Τί δὲ βούλεται καὶ τὰ σουδάρια τὰ τῆ σμύρνη προσπεπηγότα; ταῦτα γὰρ εἶδεν ὁ Πέτρος κείμενα. Εἰ γὰρ ἐβούλοντο κλέψαι, οὐκ ἂν γυμνὸν ἔκλεψαν τὸ σῶμα, οὐ διὰ τὸ μὴ ὑβρίσαι μόνον, ἀλλ' ὥστε μὴ ἐν τῷ μέλλειν ἀποδύειν καὶ αὐτῷ τούτῳ βραδύνειν παρασχεῖν τοῖς βουλομένοις διαναστῆναι καὶ κατασχεῖν.

Στο παραπάνω χωρίο ο Montfaucon συμφωνεῖ σε όλα με τον Migne με μία εξαίρεση: ἀντὶ *ὑβρίσαι* γράφει *μὴ ἐνυβρίσαι*. Διαφέρει, δηλαδή, ἀπὸ το χφ στο ρήμα, ἔχει ὁμως και αὐτός το *μὴ*, που το θεωρῶ ἀπαραίτητο, χωρίς να χρειάζεται μάλιστα να δικαιολογήσω τὴν ἀποψή μου. Ορισμένα ὁμως προβλήματα συναντᾶ κανεὶς στὴ συνέχεια του κειμένου. Το κείμενο του Migne δίνει βέβαια, ἔστω και με δυσκολία, κάποιον σωστό νόημα, ἀρκεῖ να ἐννοήσουμε το *μέλλειν* με τὴ σημασία του «χρονοτριβῶ», «καθυστερῶ» (ὅπως δηλ. και το *βραδύνειν*) και να συνάψουμε τὴν ἀρνήση *μὴ* (του *ἀλλ' ὥστε μὴ*) με τα ἀπαρέμφατα *μέλλειν* (οπότε με το ἐν τῷ συνάπτεται το *ἀποδύειν*), *βραδύνειν* και *παρέχειν*, που εἶναι σε ἐνεστώτα, ἀντίθετα με το *ὑβρίσαι*. Στὸ χειρόγραφο τώρα, το *μέλλειν* (με το οποίο πρέπει να συνάψουμε το ἐν τῷ) ἔχει τὴ σημασία «σκέφτομαι να», «πρόκειται να» και το *μὴ*

συνάπτεται μόνο με το *παρασχεῖν*, που πολύ σωστά είναι σε χρόνο αόριστο, όπως το *ὑβρίσαι*. Το *ἀποδύειν* και το *βραδύνειν* έχουν θέση αντικειμένου στο *ἐν τῷ μέλλειν*, ενώ με τις δοτικές *αὐτῷ τούτῳ* δικαιολογείται η καθυστέρηση (*βραδύνειν*). Κατά τη γνώμη μου, ο υποτεταγμένος λόγος του χειρογράφου παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα απέναντι στον παρατεταγμένο της έκδοσης και πρέπει να προτιμηθεί.

7. 789,19 *τοσούτων τῶν ἐπιστομιζόντων αὐτούς* M.: *τοσούτων ὄντων τῶν ἐπιστομιζόντων αὐτούς* cod. (et Montf.). Η απουσία της μετοχής *ὄντων* στον Migne, όπου όμως υποχρεωτικά εννοείται, μπορεί αυτή τη φορά να οφείλεται στο ομοιοτέλετο.

8. 790,31/2 *Μηδένα ἔχε ἐχθρόν· μηδένα λέγε κακῶς* M.: *Μηδένα ἔχε ἐχθρόν· μηδένα μίσει· μηδένα λέγε κακῶς* cod. (et Montf.). Και στην περίπτωση αυτή η απουσία στον Migne των λέξεων *μηδένα μίσει* πρέπει να αποδοθεί στο ομοιοκάρκτο.

9. 790,37/8 *διὰ τοῦτο πάντα ἄνω και κάτω γέγονε* M.: *διὰ τοῦτο πάντα ἄνω και κάτω πεποιήκαμεν* cod. Και οι δύο φράσεις είναι σωστές. Νομίζω όμως ότι πρέπει να προτιμήσουμε τη γραφή του χειρογράφου καθαρά για λόγους ύφους, επειδή το *γέγονε* υπάρχει και στην αμέσως προηγούμενη πρόταση: *Πάντα χρήματα γέγονε*.

III. Όπως είπα και στην αρχή, τη λεπτομερή μελέτη των νέων φύλλων των χφφ 90 και 92 θα ακολουθήσει η εξέταση και των άλλων περγαμηνών σπαραγμάτων. Για λόγους που θα γίνουν αμέσως κατανοητοί, η παρουσίαση τη φορά αυτή θα είναι σύντομη.

Η κατάσταση των περισσότερων από τα υπόλοιπα δώδεκα περγαμηνά φύλλα είναι πολύ κακή. Εκτός από μία εξαίρεση, σε όλα τα άλλα η ίδια η περγαμηνή ως υλικό έχει υποστεί μεγάλες φθορές. Έτσι δεν μπορεί να γίνει λόγος για τις διαστάσεις των φύλλων, τη χάραξη κτλ. Αλλά και οι φθορές στο κείμενο σε ορισμένα από αυτά είναι τόσο μεγάλες, ώστε είναι αδύνατο να διαβαστούν σε όλη τους την έκταση. Το κείμενο σε όλα τα φύλλα είναι γραμμένο σε δύο στήλες. Στις 9 από τις 12 περιπτώσεις πρόκειται για αποσπάσματα από ομιλίες του Χρυσοστόμου. Η χρονολόγηση των φύλλων αυτών κυμαίνεται από τον 10ο ως τον 12ο αιώνα.

Παρά τα προβλήματα που παρουσιάζουν τα συγκεκριμένα φύλλα, κρίθηκε σκόπιμη η κατάταξή τους στη συλλογή των χειρογράφων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ώστε να διασφαλιστούν καλύτερα και η αναζήτησή τους από τους ενδιαφερόμενους να είναι εφικτή. Αντίθετα μάλιστα από την ως τώρα ακολουθούμενη τακτική, σύμφωνα με την οποία σε μεμονωμένα σπαράγματα από διαφορετικά χειρόγραφα δίνονταν διαφορετικοί αριθμοί²⁰, τοποθετήθηκαν και τα

20. Αυτό συμβαίνει στα χφφ 84, 85, 86, 90, 91 και 92.

δώδεκα κάτω από έναν αριθμό, τον 94²¹, και για να διακρίνονται μεταξύ τους αριθμήθηκαν με συνεχή αρίθμηση²².

Ακολουθεί το περιεχόμενο των φύλλων που απαρτίζουν το χφ 94 μαζί με κάποια, κωδικολογικά κυρίως, στοιχεία, όπου αυτό μπορούσε να γίνει. Στις περιπτώσεις που η κατάσταση του κειμένου επέτρεψε την ασφαλή ανάγνωσή του σημειώνω και τις άξιες λόγου διαφορές που παρουσιάζει αυτό προς την έκδοση Migne, δηλώνοντας συγχρόνως ποιες κατά τη γνώμη μου είναι ορθότερες από εκείνες της έκδοσης.

φφ. 1-2 Τα δύο αυτά μεμονωμένα φύλλα προέρχονται από κώδικα με τις ομιλίες *εις τὴν Γένεσιν* του Χρυσοστόμου, και αποτελούσαν μάλλον το πρώτο και το τελευταίο φύλλο ενός τετραδίου. Και στα δύο σώζεται ακέραιη η δεξιά στήλη του recto (εχέσαρκο) και αντίστοιχα η αριστερή του verso (εχέτριχο) και το μεγαλύτερο τμήμα από τις υπόλοιπες. Αρχικά περιείχαν το εξής κείμενο: (φ. 1) *ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τέως αὐτοῦς — ἀλλὰ σὺ μὴ [ἀπατηθῆς (ομ. αρ. 2, PG 53, 29,7-30,8)· (φ. 2) τὴν] πᾶσαν δημιουργίαν; — ὅπου γε καὶ σταυρὸν κατεδέξατο (ομ. αρ. 3, ὁ.π., 36,7-37,7).*

Διαφορετικές γραφές: 29,14 *τῆ om.*, 36 *ἔκτισται (recte)*, 30,3 *αὐτὸν om.*, 36,24 *ἀγαγεῖν*, 29 *τὴν ἰατρειάν (recte)*, 39 *ἡμᾶς ἐλευθερώσας (recte)*, 58 *τὸ στόμα*, 37,7 *τὸν om.*

φ. 3 Το φύλλο αυτό μπορεί να χρονολογηθεί στον 10ο αι. και η γραφή είναι του τύπου που ο Irigoïn ονόμασε «bouletée» ή «bouclée»²³ και ο Hunger «Kirchenlehrerstil»²⁴. Περιέχει το εξής απόσπασμα (με ελάχιστες απώλειες): *τὴν τιμωρίαν ἐπιτίθησιν, ἵνα — λοιπὸν ἀνα[νεύειν ἄνω (ομ. αρ. 17, ὁ.π., 142,12-143,3).*

21. Ο αριθμός 93 έχει ήδη δοθεί σε ένα άλλο χειρόγραφο που βρέθηκε από την κ. Σ. Χριστοδούλου, υπάλληλο της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Α.Π.Θ., στο υπόγειο του κτιρίου ανάμεσα σε έντυπα και εντάχθηκε στη συλλογή τον Ιανουάριο του 1989. Πρόκειται για μεταγενέστερο χειρόγραφο, του 18ου αιώνα, που περιέχει έργα του σοφιστή Αφθονίου και του Γερασίμου Βλάχου του Κρητός. Με το χειρόγραφο αυτό, καθώς επίσης και με δύο μουσικά χειρόγραφα, που εντόπισα τον Απρίλιο του 1989 ανάμεσα στα παλαιότερα της ίδιας Βιβλιοθήκης και δεν έχουν ακόμη ενταχθεί στη συλλογή, θα ασχοληθώ σε επόμενο δημοσίευμα.

22. Τα 12 φύλλα μπήκαν σε μια σειρά σύμφωνα με το περιεχόμενό τους, επειδή η γενική κατάστασή τους δεν επιτρέπει κάποια άλλη κατάταξη, π.χ. με βάση την παλαιότητά τους. Έτσι προηγούνται τα εννέα με κείμενο του Χρυσοστόμου (τα πρώτα έξι από τις ομιλίες *εις τὴν Γένεσιν*), ακολουθούν δύο με αγιολογικό περιεχόμενο και, τελευταίο, ένα σπάραγμα από λειτουργικό κώδικα.

23. Βλ. J. Irigoïn, Une écriture du Xe siècle: la minuscule bouletée, στο *La paléographie grecque et byzantine* (Colloques internationaux du CNRS, 559: Paris 21-25 octobre 1974), Παρίσι 1977, σ. 191-198.

24. Βλ. H. Hunger, Minuskel und Auszeichnungsschriften im 10.-12. Jahrhundert, στο *La paléographie...* (ὁ.π.), σ. 201-209 (ιδίως 203-204).

Διαφορετικές γραφές: 142,30 ἦν διὰ τοῦ ὄφρατος ἤγαγεν, 42 γεγεννημένων, 46 κτηνῶν, 62/3 ἐπειδὴ τὰ ὑπὲρ τὴν ἀξίαν ἐφρόνησε τὴν ἑαυτοῦ

φφ. 4-6 Και τα τρία αυτά φύλλα προέρχονται από τον ίδιο κώδικα. Τα δύο πρώτα παραδίδουν συνεχές κείμενο. Αποτελούσαν, δηλαδή, το εσωτερικό δίφυλλο ενός τετραδίου. Το κείμενο σε όλες τις στήλες σώζεται σχεδόν στο σύνολό του, τα περιθώρια όμως σε όλες τις πλευρές είναι καμένα ή σχισμένα. Η θέση του φ. 6 μέσα στον κώδικα ήταν είκοσι περίπου φύλλα παρακάτω. Η σημερινή του κατάσταση είναι κακή. Σώζεται σχεδόν ολόκληρη η αριστερή στήλη του recto (και η δεξιά του verso) και ακόμη ένα ελάχιστο τμήμα από τις δύο άλλες. Περιεχόμενο των τριών φύλλων: (φφ. 4-5) τῶν] ὄνειράτων — καὶ κατεφίλησε [πάντας τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ (ομ. αρ. 64, PG 54, 555,36-557,38): (φ. 6) Μῆ] δειλιάσητε — τὴν βασιλείαν διεῖπε (ομ. αρ. 67, ὁ.π., 578,6-579,5).

Διαφορετικές γραφές: 555,47/8 ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ ἠγάπησεν αὐτόν, 50/1 οὕτως τῷ πατρὶ διέθηκαν, 556,12 πατὴρ δὲ ἡμῶν (recte), 16 ἐπεὶ οὖν ταύτας τὰς ὑποσχέσεις, 25 παραμυθίας παρέσχε ἀπόδειξιν, 25/6 καὶ τῆς ... τιμῆς ομ., 47 μακρύνετε (recte), 56 ἐπιγραφῆ, ib. θεοῦ γὰρ ἦν, 557,17-19 λογίζομαι, τῷ διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος δόξαν μοι προσγινομένην ἐκεῖνά μοι πάντα συγχωρήσαντι. Σπεύσαντες οὖν, 578,10 ἀπολαύει ομ., ib. παρὰ τοῦ θεοῦ ἔσχεν εὐνοίας, 20 ἀγαθὸν (recte), 62 κατέσχευεν πάσης Αἰγύπτου, 67 παράνομον, τὴν ἐν τοῖς πειρασμοῖς, τὴν ἐν τῷ, 68 καὶ μετ' (recte)

φ. 7 Στην ουσία πρόκειται για μισό φύλλο και αυτό όχι πλήρες. Σώζεται το μεγαλύτερο τμήμα της δεξιάς στήλης του recto (και της αριστερής του verso). Στην αρχή του recto διαβάζουμε ένα μέρος του τίτλου (ερυθρογραφία): σε αντίθετη περίπτωση η ταύτιση θα ήταν προβληματική. Στο φύλλο αυτό άρχιζε ο λόγος του Χρυσοστόμου Πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας, τίνος ἕνεκεν οὐκ ἐκ μέσου γέγονεν ὁ διάβολος· καὶ ὅτι οὐδὲν ἡμᾶς βλάπτει ἢ τούτου πονηρία ἐὰν προσέχωμεν· καὶ περὶ μετανοίας (PG 49, 257-264). Το φ. 7 τελειώνει με τις λέξεις ὁ περὶ τοῦ διαβόλου λόγος (258,37).

φφ. 8-9 Δίφυλλο: η από κάθε άποψη κακή κατάσταση του (ιδίως του φ. 9) δεν επιτρέπει την ταύτιση του κειμένου, και έτσι δεν μπορεί κανείς να διαπιστώσει αν πρόκειται για δίφυλλο με συνεχές κείμενο ή όχι, που είναι και το πιο πιθανό. Από δύο επιγραφές ανάμεσα στις στήλες του verso των δύο φύλλων μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα για το περιεχόμενο: ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς πρὸς Κορινθίους Β' ἐπιστολῆς (φ. 8^v), ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῆς²⁵ (φ. 9^v). Το πιθανότερο λοιπόν είναι ότι το σπάραγμα αυτό προέρχεται από κώδικα που περιείχε αποσπάσματα ερμηνευτικῶν ἔργων του Χρυσοστόμου ή και άλλων πατέρων της εκκλησίας στα βιβλία της Καινῆς Διαθήκης (catenae).

25. Λείπει η ένδειξη Α' ή Β'.

φ. 10 Το μοναδικό φύλλο που είναι σχεδόν άθικτο· έτσι μπορούμε να επεκταθούμε και σε κωδικολογικά στοιχεία. Οι διαστάσεις του φύλλου είναι 320×240 χιλ., της γραμμένης επιφάνειας 220×155 χιλ. Το κείμενο είναι γραμμένο σε δύο στήλες πλάτους 60-65 χιλ., με αριθμό στίχων 30 στο recto (εχέτριχο) και 29 στο verso (εχέσαρκο). Η επιμελημένη μικρογράμματη γραφή παρουσιάζει κλίση ελαφρώς προς τα δεξιά· χρώμα μελάνης καφέ. Ο τύπος της χάραξης είναι Leroy 24C2. Με βάση τη γραφή μπορεί να χρονολογηθεί στον 11ο/12ο αιώνα.

Το φύλλο περιέχει τμήμα του *Βίου* του αγίου Ιωαννικίου του εν τω Ολύμπω (4 Νοεμβρίου) από τον γνωστό συντάκτη βίων αγίων Συμεώνα τον Μεταφραστή²⁶. Συγκεκριμένα παραδίδει το εξής κείμενο: *καὶ ὡσπερὶ τοιαῦτα — καὶ πᾶν ὕψωμα* (PG 116, 41,46-44,42).

Διαφορές προς το κείμενο του Migne²⁷: 41,49 *ἀλλὰ δὴ* (recte), 52 *μόνον ὄρος ἰδῶν* (recte), ib. *ὕμιν*, 56 *τὸ ἥσυχον καὶ φιλήρημον*, 58 *τῇ βασιλευσῆ* (recte), 44,5 *μητρῶα* (recte), 7 *καὶ ἡδίστην* post *σύνοικον* (recte), 16/7 *χρονιώτερον* (recte), 17/8 *γενομένης*, 23 *οὕτως*, 24 *ἀδιστάκτως*, 34/5 *οὕτω*, *Τελάου* (recte), 36 *θορύβων*, 39 *τούτου om.*

φ. 11 Φύλλο μεγάλων διαστάσεων από κώδικα στον οποίο περιέχονταν *Βίοι* είκοσι επτά αγίων του μηνός Οκτωβρίου. Το συγκεκριμένο φύλλο, γραμμένο σε δύο στήλες μόνο στο recto, ήταν μάλλον στην αρχή του κώδικα και περιλαμβάνει ένα μέρος από τον πίνακα περιεχομένων. Με ερυθρόγραφο μεγαλογράμματη γραφή επαναλαμβάνεται η φράση *Μηνὶ τῷ αὐτῷ* και ακολουθεῖ η ημερομηνία (κδ´-λα´)²⁸. Από κάτω (μικρογράμματη) οι λέξεις *Ἄθλον ἢ Βίος καὶ πολιτεία ἢ Μαρτύριον* και το ὄνομα ενός από τους αγίους της ημέρας²⁹ και εν συνεχείᾳ η αρχή του *Βίου* του αγίου αυτού. Οι βίοι των επτά αγίων που αναφέρονται στο φ. 11 προέρχονται ὅλοι από τον Συμεώνα τον Μεταφραστή³⁰. Μεταγενέστερο χέρι πρόσθεσε τα εξής: *† ἔχει ἡ βιβλος αὕτη λόγους κζ´, ὧν τὰ σημεῖα ἐκάστῳ τῶν φύλλων.*

φ. 12 Πρόκειται για το τελευταίο φύλλο από κώδικα που περιείχε τις περικοπές από τις Πράξεις και τις Επιστολές των Αποστόλων που διαβάζονται («ἐπ´ ἐκκλησίᾳ») κατά τη διάρκεια του έτους (*Ἀπόστολος ἢ Πραξαπόστολος*).

26. Γι' αυτόν βλ. στον H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, σ. 570-575.

27. Σύμφωνα με τον Beck, *ό.π.*, δεν υπάρχει νεότερη έκδοση του συγκεκριμένου *Βίου*.

28. Λείπει ο αριθμός κζ´.

29. Κάτω από την ημερομηνία κη´ σημειώνεται το ὄνομα της αγίας Αναστασίας της Ρωμαίας. Σύμφωνα όμως με το ισχύον εορτολόγιο της ορθόδοξης Εκκλησίας, η μνήμη της αγίας αυτής εορτάζεται στις 29 Οκτωβρίου.

30. Βλ. το κείμενο των βίων αυτών στην PG, τόμ. 115.

Στο τέλος του λειτουργικού αυτού βιβλίου παραθέτονται περικοπές «εις διαφόρους τελετάς», με τελευταίες από όλες τέσσερις περικοπές «εις κοιμηθέντας». Αυτές ακριβώς παραδίδει το συγκεκριμένο σπάραγμα, με διαφορετική όμως σειρά από εκείνη που συναντούμε στον σημερινό έντυπο *Ἀπόστολο*. Στην αρχή της αριστερής στήλης του recto τελειώνει η πρώτη περικοπή (Α΄ Κορ. 15,47-57), ακολουθεί η επιγραφή ἄλλος ζή(τει) (τῷ) Σα(ββάτω) (τῆς) θ' (ἐβδομάδος)³¹, και μετά ἄλλος π(ρὸς) Ἑβραίους³². Η τρίτη αυτή περικοπή φτάνει ως το τέλος σχεδόν της δεξιάς στήλης, και μετά την επιγραφή ἄλλος πρὸς Θεσσαλονικεῖς ακολουθεί η τέταρτη (Α΄ Θεσσ. 4, 13-17), η οποία τελειώνει στην αρχή της δεξιάς στήλης του verso, σχηματίζοντας κολοφώνα. Ανάμεσα στους στίχους διακρίνονται τα ερυθρά σημεία ή «σημαδόφωνα», που βοηθούσαν τον αναγνώστη στη μελωδική απαγγελία του κειμένου.

Το κείμενο στις δύο περικοπές που παραδίδονται ολόκληρες στο φ. 12 παρουσιάζει πέντε διαφορετικές γραφές προς την κριτική έκδοση: στα σημεία αυτά συμφωνεί με το Πατριαρχικό. Τα χωρία είναι τα εξής: Α΄ Κορ. 15, 20 *κεκοιμημένων ἐγένετο*, 21 *ὁ θάνατος*, 24 *παραδῶ*, 25 *ἄχρις οὗ ἂν θῆ*, Α΄ Θεσσ. 4, 13 *κεκοιμημένων*. Στο τελευταίο χωρίο, αμέσως μετά, διαβάζουμε στο χειρόγραφο *λυπεῖσθαι* (που δεν αποκλείεται να είναι αντιγραφικό λάθος) αντί του ορθού *λυπήσθε*. Στο υπόμνημα της κριτικής έκδοσης μαρτυρείται ο τύπος *λυπεῖσθε*.

Ο βασικός σκοπός της εργασίας αυτής ήταν καταρχήν η γνωστοποίηση της υπαρξης των παραπάνω σπαραγμάτων και έπειτα η ως ένα βαθμό μελέτη του περιεχομένου τους, για όσους ενδιαφέρονται για τέτοιου είδους ευρήματα. Ιδιαίτερα η περίπτωση του χφ 92 —αλλά και των περισσότερων φύλλων του χφ 94— ενδιαφέρει όχι μόνο όσους ασχολούνται με την καταλογογράφηση των χειρογράφων με κείμενα του Χρυσοστόμου³³ αλλά και τους μελετητές των έργων του. Σε μια μελλοντική κριτική έκδοση των απάντων του, που όλοι ευχόμαστε να μην αργήσει, τα σπαράγματα που ήταν το αντικείμενο της μελέτης αυτής έχουν κάτι να προσφέρουν.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Π. ΣΩΤΗΡΟΥΔΗΣ

31. Ο τρόπος αυτός της παραπομπής αποτελεί μια επιπλέον ένδειξη ότι το χειρόγραφο ήταν *Ἀπόστολος*. Η περικοπή στην οποία παραπέμπει είναι Ρωμ. 14,6-9.

32. Η περικοπή όμως που ακολουθεί είναι από την Α΄ Κορ. (15,20-28), η οποία πράγματι ανήκει στην ομάδα αυτή.

33. Εδώ θα πρέπει να γίνει αναφορά στο Centre National de la Recherche Scientifique (Παρίσι), το οποίο εκδίδει τους *Codices Chrysostomici Graeci*. Μέχρι τώρα έχουν δημοσιευτεί οι εξής τόμοι: I. *Codices Britanniae et Hiberniae* (1968), II. *Codices Germaniae* (1968), III. *Codices Americae et Europae occidentalis* (1970), IV. *Codices Austriae* (1981), V. *Codicum Italiae pars prima* (1983).